

ארבע הערות על הדאגה המדעית של ז'אק לאקאן^[i] / אריק לוראן

1. הפגישה הקצרה: דרישה מדעית

לא התחלתי את האנליזה שלי כאנליזה דידיקטית. התחלתי אותה מתוך אובדן דרך, קרוע בין הזדהויות מעורפלות, סותרות, מסוכנות, רפאיות (fantomatiques).

במהלך הפגישות המקדימות הצגתי את כל הבלגן הזה כשאני מבקש מלאקאן שבשום אופן לא יקבל אותי לאנליזה היות שאני צעיר מדי, אבוד מדי ופריווילגי מדי, ביחס לאלה שאינם יכולים לבקש אנליזה. לאקאן סיכם את הראיונות המקדימים האלה כשהוא מרגיע אותי שגילי הוא מושלם על מנת להתחיל אנליזה, אובדן הדרך שלי גם, ובאשר לפריווילגיה אין לי מושג על מה אני מדבר.

הוא הוסיף משפט שההרמוניות שלו עדיין מהדהדות ושהמובנים המרובים שלו חולצו לאט לאט. אני ארשום אותו כאן היום מחדש: "אתה תמיד בסופו של דבר נהיה דמות ברומן שהוא החיים שלך עצמך. אין זה הכרחי לעשות אנליזה עבור זה. פעולתה של זו ניתנת להשוואה ליחס שבין הנובלה לרומן. ההתכווצות של הזמן שמאפשרת הנובלה מייצרת אפקטים של סגנון. האנליזה תאפשר לך לזהות אפקטים של סגנון שעשויים לעניין אותך במידת מה."

"להפוך לדמות של הרומן שלך עצמך", המטרה יפה ונותנת לנו רעיון על היחס שמקנה לאקאן למה שבין היצירה והיוצר. היצירה היא הראשונה והיא ממתכנה ליוצר, הוא זה שיצליח אולי למצוא את המקום שהמתין לו. זה גם לומר שהפסיכואנליזה אינה התנסות של תקשורת אלא התנסות נרטיבית. אחד הגיליונות של Cahiers pour l'Analyse, של שנה זו 1967 שבה ביקשתי אנליזה, נשא כותרת מאמר של ג'ורג' דומזיל (Georges Dumézil): "מן המיתוס אל הרומן". ידעתי אם כן שעמדתי לצעוד מהמיתוס אל הרומן ואזי אל הנובלה.

זוהי גם אינדיקציה למה שעמדו להיות הפגישות ולמה שיגרום להן להיות מכווצות. ב-1967 הן לא היו כה קצרות כפי שהן עמדו להפוך 10 או 12 שנה מאוחר יותר, אבל ידעתי למן ההתחלה שמהשוויון יסודי באנליזה היה קשור להתכווצות של הזמן.

בניגוד למה שאני רואה לפעמים כתוב, הקיצור של זמן הפגישה לא נראה לי קשור להתארכות גילו של ז'אק לאקאן, אלא לדרישה מדעית: לפתח פרקטיקה תואמת לאבולוציה של התיאוריה הפסיכואנליטית.

הלא-מודע של פרויד הולך יחד עם צורה נרטיבית, שהיא זו של הרומן הגתניאני. למן ייסוריו של וורתר הצעיר, עבור Bildungsroman של וילהלם מאיסטר (Wilhelm Meister) ועד Affinités électives. לצורת הסיפור שמשמעת בו יש האילוצים שלה: הגדרה בהירה ומובחנת של הדמויות, מבנה מבוזר של ההידברויות, הפרדה בין העלילה ובין התיאור, בין חידוד הלשון והשיחה הפומבית והרומינציה של השיחה הפנימית.

הפרקטיקה של לאקאן היא בת זמנו של מבנה של סיפור שעבר טרנספורמציה באמצעות הכתיבה המודרנית בה הרומן חותר תחת עצמו באמצעות הכיווצים של הזמן, של המרחב, של הדמויות; מלגו ומלבר. פרוסט (Proust) נהג לציין שמה שהוא מעדיף אצל פלובר (Flaubert) הוא דף לבן, התכווצות מיוחדת של הזמן, זו שמופיעה בסיום החינוך הסנטימנטלי (L'Éducation sentimentale), שבו לאחר ששהינו זמן רב על מתרס אנו חוצים מספר שנים במשפט אחד. הנה אפקט של סגנון הקשור להתכווצות של הזמן.

ב-1977, מקפיד ז'אק לאקאן לציין שהמשאבים של האנליטיקאי אינם שאולים מן היוצר באופן כללי אלא מן המשורר. פרנסואה צ'נג (François Cheng) מלמד אותנו בגיליון היפיפה של האתון "spécial Lacan" (L'Ane) שלאחר שקיבל לאקאן את 'כתיבה פואטית סינית' (Ecriture poétique chinoise), שלח לו את המילים הבאות: "אני אומר זאת, מעכשיו ואילך, כל שפה אנליטית צריכה להיות פואטית". אין משתמע מכך באופן גורף שעל האנליטיקאי להשתוות בכישרונו למשורר, נדיר שזהו המקרה, אלא מציין שהם שואבים מאותם מקורות. היות שלאקאן נהג לדון עם פרנסואה צ'נג על התפקיד של הריק בשיר הסיני, נאמר יחד איתו שאם האנליטיקאי הוא משורר, יכול הסובייקט להפוך להיות דמות חיונית זו שהיא הריק שנע בתוך השיר. הפגישה הקצרה שאני מעדיף לכנות אותה מכונצת, יש לה האופק הבא: לעשות מן הסובייקט הריק של ההאיכו של ההגדה שלו, אם תורשה לי קפיצה זו מסין ליפן.

היה לי הרעיון שבאפקט של סגנון, יהיה מדובר בידע.

2. המדע והחלונות הכוזבים של הידע

במהלך האירועים של 1968, בהם לא הרשה לי ד"ר לאקאן להחסיר לא פגישה ולא הפגנה, דיווחתי לו על מה שנאמר בוויכוח סוער שבו השתתפתי בעד ההוכחה המדעית, נגד התקווה האידיאולוגית, ושאלתי את עצמי על גורמיה של נקיטת עמדה זו. הוא קטע אותי בחדות על מנת לציין בחוזקה, שמה שלא יהיו הגורמים, הוא בטוח שההתפכחות מחכה מעבר לפינה למי שאינו רוצה להודות במה שניתן להוכיח, גם אם אין זה מדע מדויק. זה קדם עבורי למה שקראתי מאוחר יותר ב"טלוויזיה" (Télévision): ראיתי מספר פעמים את התקווה מובילה אנשים שהערכתי (...) להתאבדות.

מתוך פירוש שכזה, שמקומו בקטגוריה של הפירושים "הדקדוקיים" על פי הקטגוריזציה המוצעת בטקסט המכונה המבלבל (L'Étourdit), איני מסיק את ההכרח בפנייה לתפיסה מדענית של העולם אלא לתפיסה רציונלית של התשוקות. התקווה מקורה בדקדוק של האמונה וביחס אל מה שניתן לדעת. מדובר היה שם בסגירת חלון כוזב אל הידע.

ויטגנשטיין (Wittgenstein) מתח ביקורת על פרויד בשל "תפיסת העולם המדעית" שלו ומצא לה אישור בחיבתם של חברי חוג וינה כלפי הפסיכואנליזה. היינריך ניידר (Heinrich Neider) יכול היה לגלות בראיון שהוא ידע שקרנפ (Carnap) היה עשרים שנה באנליזה. האם ניתן לטעון אותה טענה כלפי לאקאן, מה שלא יהיה הפתרון שמביאים אל הבעיה? אין ספק שאין איש יותר רחוק מלאקאן מבלבל בין המשלבים של הסיבתיות במדעים הפיזיקליים ובמדעים הלא-מדויקים. עם זאת, בניגוד לויטגנשטיין, אין הוא רוצה לזנוח את הקטגוריה של הסיבה בסיבתיות הנפשית. לא רק לא לזנוח אותה, אלא לתת לה את המעמד המדויק שלה כנגד כל ההתנגדויות. במובן זה, בהתייחסו לאובייקט a כמו אל המצאה שלו, מצטרף לאקאן להתנגדות של ויטגנשטיין שמצא שפרויד לא ייסד בסופו של דבר את המעמד של הסיבה בפסיכואנליזה. זו מניחה תיאוריה של המדע ושל אופנות ההתרחשות של הוודאות המדעית בנוגע לאיווי.

לתת לסיבה את מקומה הנכון הוא האתגר של מה שיש באמת לדעת על מנת שהפסיכואנליזה תתמקם באופן נכון בתוך המדע. זוהי כאן כל השאלה של האנליזה החילונית, בעיקר כאשר נשאלת באנליזות השאלה על היחס אל הרפואה ועל המשאלה לעבור לימודי רפואה. יכולתי להיווכח בפרקטיקה שלי, בקרב חבריי, בקריאת עדויות כמו עדותה המאד מדויקת של פרנסואז ז'ירו (Françoise Giroud) במגוון האופנים בהם מופיעה משאלה זו.

דאגתי להגיד זאת לאורך האנליזה שלי. הוא התמקם כנגד פרויקט זה במילים מועטות כשהוא השאיר לי את המלאכה להשלים מדוע לא יהיה זה חיוני שאהיה רופא כמו אבי. הוא מיקם את עצמו כנגד, כשהוא קוטע את הפגישה ומבקש ממני "החל מעכשיו" כפול ממה ששילמתי עד אז. סכום זה שלא היה לי, הייתי חייב להרוויח אותו, מה שעמד לתפוס את כל זמני, אותו זמן ששמרתי לפרויקט, כשהוא הורס אותו סופית. המצב היה קיצוני: להפסיק להמר או להכפיל את ההימור? הכפלתי. מעבר להזדהות האבהית ולאנקדוטה של המקרה היחידני, לימודי הרפואה, עבור אלה שאינם חייבים לעבור אותם מסיבות מזויקות, יכולים למלא תפקיד של חלון כוזב אל הידע ולכן לעיתים די בסגירתו. אין זה מוריד דבר מההדר של לימודים אלה ולאקאן הוא זה שמבין האנליטיקאים ידע להתנגד לדמגוגיה האנטי-פסיכיאטרית, האנטי-רפואית, כשהוא ממקם בעוצמה ובדיוק את מקומו של הרופא בחלוקות החדשות של המדע. קיים גם "לאקאן רופא".

3. המדע של הידע הטקסטואלי

החלון האמיתי שצריך להיפתח עבור כל סובייקט, תהיה הכשרתו האוניברסיטאית רפואית או לא, הוא זה שבו קריאה וכתיבה נקשרות עם הדיבור בהתנסות עצמה. אם דרך המלך אל הלא-מודע היא פירוש החלומות, אין זה רק כי התודעה נעדרת מהם. זה כי זו התנסות של קריאה. החל משם היא מתרחבת. כל השלבים של חיי היומיום נהיים מאיימים, המשאלה השולית ביותר, התמימה ביותר הופכת לוודוי. פרוסט חיפש בשפה את היומיומי ביותר, מה שיצר עקבה של ציטוט. לאקאן הוביל לדיסציפלינה דומה, כשהוא מדגיש בכך את מה שהפסיכואנליזה כפרנויה מנוהלת רוצה לומר. פעם אחת, כשאיחלתי לו חופשה נעימה אחרי פגישה אחרונה, במהלך השעה האחרונה של היום האחרון, של החודש האחרון, של פתיחת השנה, הוא הביט בי במבט נוקב על מנת להדגיש: "כי אתה, אתה יוצא לחופשה". משאלה תמימה זו גרמה לי להתבייש.

אתה מתחיל בקריאת החלומות שלך, ובסופו של דבר בציון כל מה שָמָן השפה רחשם אותנו. החקירה של מה שמגיע אלינו מן האחר הגדול של המסר שלנו עושה אותנו רגישים לעובדה שהלא-מודע אינו פָנים שאנו בעליו. חפשו במילון, בספרות בה המיתוסים, המפתח של החלומות שלנו, היא פרקטיקה של רישום הערות קבוע על מה שמכילה הלשון.

ד"ר לאקאן יִגַע עצמו בדיסציפלינה זו. פעם אחת במהלך התערבות מלאת חיים, בפני תשובה מסורבלת שכללה יותר משתי שלילות, הוא קטע אותה על מנת לשאול בטון רגוע ומתעניין: "מה אתה אומר?" והתייחס למשפט המוזר שכלל שלוש שלילות בציינו שזו בעיה מאד יפה.

מספרים שלדארווין היה פנקס בו נהג לרשום רק את הדברים הלא נעימים שנאמרו לו לבל ישכח אותם. לאקאן נהג לרשום את כל הפנינים שנושאת השפה, נשאת של ידע שמרתק את המאזינים.

הידע הטקסטואלי שהחלון שלו נפתח, לאקאן ידע היטב לגרום לך להרגיש באיזו מידה הוא בר מסירה ומהובר. למשל בהכשרות.

הצגתי פעם את כל הקשיים שהיו לי להניא אחד מן הסובייקטים הראשונים שנתנו בי את אמונם לעבור ניתוח אף. לאחר שנתן לי לברבר זמן מה, הוא שאל אותי שאלה: האם אפו הוא באמת מכוער? לאחר שהבעתי את דעתי שלא, הוא עודד אותי לומר לו בנחרצות שהרך הנולד (nouveau né = [ii]יילוד חדש) אינו מקובל. אבל זהירות! הזכיר לי על סף הדלת: עם כל הִטָקֵט הפסיכואנליטי הדרוש. טקט זה שלא היה לי שום מושג לגביו התקבע מן הרגע ההוא.

במהלך הזדמנות אחרת, הצגתי כמה עצבנות חשתי כלפי סובייקט שידע היטב להיות בלתי נסבל. כדוגמתו, אמרתי, נתתי דרור במידה מסוימת לרגש (affect) שלי. הוא קטע אותי ודרש לדעת מתוך מה אני מרשה לעצמי להביע עמדה זו. הסברתי בפרוטרוט מדוע עמדתו של סובייקט זה כלפי אביו מחייבת התעמתות זו עם זעפו של האחר הגדול. ההדרכה נראתה לי מאד ארוכה ומחמירה, ההצגה הקשה ביותר שנאלצתי להתמודד איתה. הוא שחרר אותי מהתהום הזו של המאבק של האחר הגדול: "אני סומך עליך באשר לאנליזה של סובייקט זה."

תמיד חשתי את המבנה הדמונסטראטיבי של ההדרכה. תרגיל זה מחייב את הצגת תוצאות המחקר שכל אחד עורך על מנת להצדיק את פעולתו, תהיה זו הספונטנית ביותר.

לא דעת-עשות (savoir faire), אלא יידוע (faire savoir) על שמה שאין חושבים עליו מחושב בנו. לא אובססיונליזציה של הפרקטיקה, אבל שום הקלה בדרישה לבינה.

עם זאת, היה מקום לדעת-עשות. במהלך פגישה, ד"ר לאקאן עוצר אותה ומלווה אותי בהבעה תיאטרלית, בלתי סבירה, חורשת רע, בפה פתוח, בלי לומר מילה. אמרתי לעצמי שהוא עומד לאכול אותי נא, ועם זאת לא היה לי שום מושג באשר לסיבה. בעודי טרוד במחשבות ביציאה, נכנסתי בלי משים למאפיה וביקשתי סוג מסוים של עוגה, כשאני כושל בלשוני, כשל לשון שקיבלתי בברכה, שהעיר (האיר) אותי באשר להשתלשלות הסיבות שהובילה אותי לרצות לאכול לא מוחות טריים אלא עוגות טריות.

למחרת, בעודי מודה לו על שיעור זה בפסיכואנליזה על האופנויות של "להיטרף" (faire manger) ^[iii] גיליתי לו שהייתי רוצה לדעת את אותו הדבר כמותו עם הפציינטים שלי. "הו!", אמר לי כשהוא מלווה אותי בחביבות, "צריך בשביל זה הרבה ניסיון!". והניסיון הקליני של לאקאן היה יוצא מן הכלל.

4. המדע של הסוף

כן, הסוף, כי מגיע הרגע בו נמחקת התפעלות זו בפני השפה כבית-מחייה בו הכל מעניין ועושה סימן. האם אנו יוצאים באמת מן ההעברה ומידע זה של הלא-מודע שאנו מעדיפים על-פני כל במשך זמן מה? מתי אם כן חדל האנליזנד לאהוב את האנליזה שלו כמו את עצמו?

באמצע תיאור נרגש של אקט מוחמץ שהצלחתי בו נחת עלי: "למעשה, אין לזה שום חשיבות". פירוש זה צלצל כמו: "זה נגמר". לא נותר לי אלא לדעת ולומר את מה שעניין אותי באמת בפסיכואנליזה.

כיצד להאמין לאנליזנדים כאשר הם מצהירים: "אני שכבר איני אוהב את הידע, אוהב את הידע"? להצהרות אלה יש את אותו המבנה כשל אפימנידס מכרתים שאומר: "אני משקר". ראסל (Russel) מעיר שהמבנה של כל הפרדוקסים האלה נעשה קל יותר אם מסרבים להתייחס להיגדים כאל כוליות הומוגנית, ל"אני משקר" אין אפקט פרדוקסלי אלא אם היגד זה מתייחס לכוליות שהמשפט הוא אחד מחלקיה.

נוסיף לפרדוקסים שראסל נהג לעסוק בהם שוב ושוב, את הפרדוקס של אהבת הידע שמיוצרת על-ידי הפסיכואנליזה. יש מספר דרכים למצוא מוצא מן האפקטים שלה בהתנסות של הריפוי. האחת היא הֶבְזָק באמצעותו מופיע שלא הכל יוגד, שתהיה תמיד שארית ומכאן שהעצירה אפשרית.

ויטגנשטיין היה רגיש מאד לבעיית העצירה בפסיכואנליזה, החל מן השאלה שלו באשר לפירוש של חלום – "כיצד הוא יודע היכן לעצור?" – עד לאותה הערה מ-1939: "לעבור אנליזה זה באופן כזה או אחר מקביל לאכילה מעץ הדעת. הדעת שמשיגים באופן זה מעמידה בפנינו בעיות אתיות חדשות אך אינה תורמת דבר לפתרון."

לאקאן היה רגיש להתנגדות של ויטגנשטיין ותמך נחרצות והדגים את התזה לפיה לאנליזה יש סוף, סיום, פתרון, שאין היא מניחה כל "אהבה אינסופית". בסוף ההתנסות, מובן אחרון של "נובלה"^[iv] (nouvelle) נחשף. להתמזג ברומן של חייך מותר לך את גילוי הנובלה שמסתתרת בו, שרומן זה אינו מחזיק מעמד אלא באמצעות המבנה הדקדוקי של העולם שהוא דחפי, שיש לשוב ולתפור מחדש סיפור (narration) ומאזן ציני של הדחף. שם מכילה בתוכה האהבה החדשה לידע את הזוועה שבפניה נסוגונו, יש לחצות אותה על מנת לדעת ממה היא עשויה, בלי לעשות מן הייחודיות שלה מצפן אוניברסלי.

הנה דרישה מדעית אחרת: להניח למישהו ללכת לדרכו עם הפתרון המדויק שהוא ייצר היכן שהיה הבלתי-אפשרי של פתרון אוניברסלי לסירוס. סיום שכזה אינו יכול אלא לאשרר את עצמו מן ההנחה המקדימה של הוספת הוודאות המדעית אל בין אופנויות הוודאות האנושית.

כדי להטות שתי כותרות של ז'ורד' פֶּרֶק (Georges Perec); אנליזנד אחר, אחרי "לחשוב/לקטלג", נותר למצוא "החיים הוראות שימוש" ("la vie mode d'emploi") או יותר נכון, על מנת לשוב למונחים של סוף "ההערה האיטלקית" של ז'אק לאקאן, "האהבה הוראות שימוש", מעבר לשפע הפטפוט.

תרגום מצרפתית: נחמה גסר

הביא לתרגום: ירון גילת

[i] Éric LAURENT, "Quatre remarques sur le souci scientifique de Jacques Lacan", – Texte de la "Rencontre Jacques Lacan", Fondation du Champ freudien, Paris, 7 & 8 septembre 1991

[ii] אף (nez) ויילוד, נולד (né) הן מילים הומופוניות.

[iii] הפירוש המילולי של faire manger הוא "לגרום לעצמך לאכול."

[iv] פירוש המילה nouvelle בעברית הוא: 1. 'נובלה', 2. 'חדשה' כשם וכתואר.